

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ДОКАЗУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ПРИ РОЗГЛЯДІ СПРАВ ПРО ВИЗНАННЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ БЕЗВІСНО ВІДСУТНЬОЮ АБО ОГОЛОШЕННЯ ЇЇ ПОМЕРЛОЮ

SEPARATE ISSUES OF EVIDENCE IN CIVIL JURISDICTION WHEN CONSIDERING CASES ON RECOGNITION OF A NATURAL PERSON AS MISSING OR DECLARED DEAD

Бобко В.Г., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Національна академія внутрішніх справ

Статтю присвячено дослідженню однієї з актуальних проблем доказування у цивільному судочинстві в справах про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою. Зокрема, в дослідженні розкрито обставини, на підставі яких суд в праві ухвалити рішення про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою. Проаналізовано питання предмету доказування в справах про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою.

Встановлено, що юридичними фактами які входять у предмет доказування в справах про визнання фізичної особи безвісно відсутньою є: постійне місце проживання відсутньої особи, сплив строку безвісної відсутності. У справах про оголошення фізичної особи померлою доказовими фактами будуть: відсутність відомостей про особу в місці її постійного проживання протягом строку, зазначеного в законі; наявність обставини або нещасного випадку, які загрожували особі загибеллю, перебування особи або військовослужбовця в зоні воєнних дій і відсутність відомостей про нього протягом двох років від дня закінчення воєнних дій.

Запропоновано доповнити редакцію ст. 46 ЦК, вказавши в ній, що суд може оголосити особу померлою, якщо про неї немає відомостей протягом п'яти років за наявності даних про імовірну загибель її протягом цього строку. Обґрунтовано, що передбачений законом трирічний строк відсутності особи є недостатнім для того, щоб суд застосував презумпцію щодо смерті відсутньої особи. Враховуючи предмет доказування визначено зразковий перелік доказів, які необхідно витребувати суду для встановлення істини в справі.

Визначено співвідношення між особливостями доказування у справах досліджуваної категорії та загальними правилами цивільного судочинства.

Ключові слова: предмет доказування, докази, безвісна відсутність, оголошення фізичної особи померлою.

The article is devoted to the study of one of the actual problems of proof in civil proceedings in cases of recognizing a natural person as missing or declaring him dead. In particular, the research revealed the circumstances on the basis of which the court has the right to make a decision on recognizing a natural person as missing or declaring him dead. The issue of the subject of proof in cases of recognizing a natural person as missing or declaring him dead has been analyzed.

It has been established that the legal facts included in the subject of proof in the cases of recognition of a natural person as missing are: the permanent place of residence of the missing person, the expiration of the period of unknown absence. In cases of declaring a natural person dead, the evidentiary facts will be: absence of information about the person at his place of permanent residence during the period specified in the law; the presence of a circumstance or accident that threatened a person with death, the presence of a person or a military serviceman in a zone of hostilities and the absence of information about him within two years from the day of the end of hostilities.

It is proposed to supplement the wording of Art. 46 of the Civil Code, indicating in it that the court can declare a person dead if there is no information about him for five years, if there is data about his probable death during this period. It is substantiated that the three-year period of absence of a person provided by law is insufficient for the court to apply the presumption regarding the death of an absent person. Taking into account the subject of proof, an exemplary list of evidence, which must be required by the court to establish the truth in the case, is defined.

The relationship between the specifics of evidence in the cases of the studied category and the general rules of civil proceedings is determined.

Key words: subject of proof, evidence, unknown absence, declaration of a natural person as dead.

Постановка проблеми. Війна в Україні, яку розпочала 24 лютого Російська Федерація призвела до непоправних втрат як серед військових Збройних Сил України, так само і серед мирних жителів. За інформацією офісу омбудсмена налічується більш як 15000 осіб, які зникли безвісти з початку воєнних дій [1]. Доля цих осіб залишається невідомою. Щодня у засобах масової інформації, соціальних мережах поширюється інформація з проханням допомогти розшукати близьких людей. В зв'язку з цим необхідна досконала регламентація процесу визнання фізичної особи безвісно відсутньою, або оголошення її померлою, яка б виключала будь-які помилки при розгляді судами справ даної категорії.

Виконання завдань цивільного судочинства залежить від встановлення судом у справі об'єктивної істини та правильного застосування норм матеріального і процесуального права. Для досягнення істини при розгляді цивільної справи визначальне значення має правильне встановлення предмету доказування. Питання, пов'язані з визначенням предмету доказування у справі, з'ясовуються суддею при підготовці справи до судового розгляду. Однак, остаточно вони вирішуються судом у стадії розгляду справи.

Предмет доказування у цивільній справі – це сукупність юридичних фактів, від яких залежить вирішення

справи. В літературі відзначалося, що необхідний склад фактів предмета доказування визначається на підставі норм матеріального права, якими врегульовані спірні правовідносини [2, с. 272; 3, с. 190]. Саме цим взаємозв'язком забезпечується правильне застосування норм права.

Правовий інститут доказів і доказування неодноразово був предметом наукових розвідок вчених процесуалістів. Відповідну проблематику досліджували такі науковці, як: Ю. В. Білоусов, С. С. Бичкова, Л. Є. Гузь, В. В. Комаров, В. М. Кравчук, Л. А. Світлична, В. І. Тертишніков, О. І. Угриновська, І. В. Удальцова, С. Я. Фурса, Г. В. Чурпіта, М. Й. Штефан та інші.

Водночас зазначені вчені розглядали здебільшого проблеми правового регулювання категорії доказів і доказування загалом у межах позовного та окремого провадження, залишаючи поза увагою особливості вказаного процесуального інституту в окремих категоріях цивільних справ. Зокрема, майже не досліджувався вченими інститут доказування у справах про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою.

Мета статті. Виокремлення й дослідження проблемних аспектів доказування, з'ясування видів доказів у справах про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою.

Виклад основного матеріалу. Предмет доказування у справах про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою визначається відповідно до статей 43, 46 ЦК України. Згідно правової позиції Верховного Суду, яка сформульована у постанові від 07 травня 2018 року у справі № 225/1297/17 (провадження № 61-34068св18), «безвісна відсутність – це посвідчення в судовому порядку тривалої відсутності фізичної особи в місці її постійного проживання за умов, що не вдалося встановити місця її знаходження (перебування)» [4]. Верховний Суд вказує на сукупність юридичних фактів, які визначають підстави для визнання фізичної особи безвісно відсутньою, а саме: 1) відсутність відомостей про перебування фізичної особи у місці її постійного проживання; 2) відсутність відомостей про дійсне перебування особи і неможливість отримати такі відомості; 3) сплив річного строку з дня одержання останніх відомостей про місце перебування фізичної особи відповідно до ч. 2 ст. 43 ЦК України; 4) наявність у заявника правової зацікавленості у вирішенні питання про визнання особи безвісно відсутньою. При визнанні особи безвісно відсутньою застосовується презумпція, що особа є живою, однак встановити її місце знаходження у цей час неможливо, причому вказана презумпція має спростований характер.

Також, належить враховувати, що визнання судом у встановленому законом порядку фізичної особи безвісно відсутньою (стаття 43 ЦК України) жодним чином не свідчить про смерть такої особи, так і не виключає самої можливості смерті. Зазначене зумовлює одночасну наявність двох припущень щодо двох взаємовиключних життєвих станів безвісно відсутньої фізичної особи (особа жива, особа померла) [4].

Отже фактами, що підлягають доказуванню у відповідності зі ст. 43 ЦК в справах про визнання фізичної особи безвісно відсутньою є: постійне місце проживання безвісно відсутньої особи, початок безвісної відсутності і сплив річного строку безвісної відсутності. Також доказуванню можуть підлягати й інші факти: відсутність відомостей про особу взагалі, а не лише у місці її постійного проживання, неможливість усунути цю невідомість для суду й осіб, які беруть участь у справі. Дослідження не тільки закріплених в законі, але і зазначених фактів буде сприяти ухваленню законного і обгрунтованого рішення суду у справі.

Судова практика підтверджує вказані теоретичні висновки. Так, ухвалою Червонозаводського районного суду м. Харкова заяву від 10.01.2020 року, про визнання особи безвісно відсутньою було залишено без розгляду. Вирішуючи питання про відкриття провадження у справі встановлено, що заява не відповідає вимогам ст.ст. 305, 306 ЦПК України. Так, заявником у справі зазначено ОСОБА_1, яка згідно матеріалів заяви зареєстрована у Луганській області. У заяві зазначено, що останнє відоме місце проживання ОСОБА_2 є АДРЕСА_1. На підтвердження вищевказаного факту суду надано копію договору найму квартири, в той же час, вказаний договір не є достатнім доказом фактичного проживання ОСОБА_2 за вказаною адресою, оскільки, крім іншого, вказаний договір був укладений між іншими сторонами та умови договору, а саме у п. 2.1 договору, передбачали, що вказана квартира орендується з метою проживання у ній, в тому числі, ОСОБА_2. Однак докази проживання останнього за вказаною адресою суду надано не було. Більше того, у заяві зазначено, що заявник та ОСОБА_2 були вимушені переїхати з Луганської області до м. Харкова у зв'язку з проведенням Антитерористичної операції. При цьому, у даному випадку таким доказом є довідка про взяття на облік особи, яка переміщується з тимчасово окупованої території України або району проведення антитерористичної операції, яка суду надана не була. Також у заяві не зазначено, коли і ким були отримані останні відомості про місце перебування відсутньої особи, не зазначено

останнє місце роботи відсутньої особи, не наведені факти, що посвідчують неможливість встановлення місцеперебування такої особи, не вказані особи родичів чи співробітників, які можуть дати свідчення про місце перебування фізичної особи [5].

Коло фактів, що входять у предмет доказування в справах про оголошення фізичної особи померлою, визначено ст. 46 ЦК. Такими фактами є:

1) відсутність відомостей про особу протягом строку, визначеного законом;

2) неможливість для суду і осіб, які беруть участь у справі, усунути цю невідомість;

3) наявність взаємозв'язку між безвісною відсутністю особи і обставинами, що загрожували йому загибеллю (нешасний випадок, стихійне лихо, воєнні дії та ін.).

Між тим зазначене коло фактів не можна визнати достатнім для оголошення фізичної особи померлою. Вважаю, що ухвалити рішення про оголошення особи померлою суд може не тільки в тому випадку, якщо про неї немає відомостей протягом зазначених у законі строків, але поряд з цим, мають існувати дані, на підставі яких виникає припущення про її смерть або загибель. Такими обставинами можуть бути: важка хвороба безвісно відсутньої, похилий вік та інші обставини. Так, обгрунтоване рішення ухвалив Фастівський міськрайонний суд Київської області оголосив померлим чоловіка заявниці, який перебуваючи на відпочинку в смт. Затока Одеської області 01.08.2018 року пішов купатись у море і до теперішнього часу його місцезнаходження невідоме. Коли чоловік залишив, будинок, в якому вони тимчасово проживали, він був одягнений у звичайний літній одяг, при собі не мав жодних документів та грошей. Пізніше заявниці стало відомо, що в цей час на морі був шторм, на березі залишилось взуття чоловіка. Протягом п'яти днів водолази здійснювали пошук тіла чоловіка в морі, проте, результатів пошуку не дали. Розшуком даної особи поліцією також встановити місце знаходження не вдалося. Інформація щодо місця знаходження чоловіка відсутня і на даний час [6].

Це рішення є законним і обгрунтованим, оскільки для оголошення фізичної особи померлою суд встановив обставини, що дають підставу припускати її загибель. В даному випадку, презумпція смерті повинна засновуватися не фактом безвісної відсутності протягом трирічного строку, а вірогідно встановленими обставинами, які дозволяють зробити припущення про смерть цієї особи. Необхідність у всіх випадках оголошення фізичної особи померлою обгрунтовувати рішення на обставинах, що дають підставу припускати її смерть, впливає із матеріально-правових наслідків, по цих справах: одержання спадщини, припинення шлюбу та інших, що прирівнюються до правових наслідків смерті цієї особи.

До того ж, на думку автора, передбачений законом трирічний строк відсутності особи є недостатнім для того, щоб суд застосував презумпцію щодо смерті відсутньої особи. З огляду на цивільне законодавство та практику зарубіжних країн, цей строк необхідно збільшити до п'яти років [7, с. 16]. Така нова редакція норми не може негативно вплинути на права осіб, які зацікавлені в тому, щоб відсутню особу оголосили померлою, оскільки свої майнові та особисті інтереси вони можуть захистити шляхом визнання фізичної особи безвісно відсутньою.

Тому вважаю необхідним доповнити редакцію ст. 46 ЦК, вказавши в ній, що суд може оголосити особу померлою, якщо про неї немає відомостей протягом п'яти років за наявності даних про імовірну загибель її протягом цього строку.

Правильне визначення предмета доказування у справах про оголошення особи померлою має важливе значення не лише для встановлення істини по цих справах, але і для відмежування їх від справ про встановлення факту смерті і факту реєстрації смерті.

Особливістю предмета доказування у справах про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою є те, що в нього можуть входити загальновідомі факти. Ними можуть бути обставини, які дають підставу припускати загибель особи, наприклад, землетрус, шторм, повінь та ін.; початок і закінчення воєнних дій; факт нещасного випадку. У відповідності із ч. 3 ст. 82 ЦПК обставини, визнані судом загальновідомими, не підлягають доказуванню.

Деякі особливості мають преюдиціальні факти, що не входять у предмет доказування в досліджуваних справах. Проте розглядаючи справу про оголошення особи померлою, суд не може прийняти факт безвісної відсутності фізичної особи, встановлений рішенням суду, що набрало законної сили, як преюдиціальний, тому що встановлення цього факту в минулому не виключає можливості виявлення цієї особи після набрання чинності рішенням суду.

На думку автора, безвісна відсутність буде мати значення преюдиціального факту для суду, що розглядає справу про оголошення цієї ж особи померлою тільки в тому випадку, коли встановлений по першій справі річний строк безвісної відсутності входить у трирічний строк безвісної відсутності, необхідний для оголошення особи померлою.

У предмет доказування у цих справах входять також інші обставини, що мають істотне значення в справі. Ними можуть бути: правова мета заявника, характер матеріально-правового зв'язку заявника з особою, яку просять визнати безвісно відсутньою або оголосити померлою, а також із заінтересованими особами, встановлення місця народження, роду занять безвісно відсутньої, її зв'язку з родиною та інші.

Пізнання істинності фактів і обставин, що підлягають встановленню, складає головну частину судового розгляду. Це завдання може бути виконане шляхом ретельного дослідження всіх зібраних у справі доказів.

Питання про докази та доказування докладно викладені в процесуальній літературі [8; 9; 10]. У справах досліджуваної категорії діяльність суду по встановленню істини у справі підпорядкована загальним правилам процесуального законодавства. Відповідно до п. 4 ст. 10 ЦПК України суд зобов'язаний сприяти всебічному і повному з'ясуванню обставин справи. Суд встановлює об'єктивну істину, виходячи з діалектичного розуміння пізнання як процесу відображення в свідомості людини об'єктивної реальності, зовнішнього світу, фактів і обставин, що мають місце. Повнота наданих доказів має визначальне значення для ухвалення законного й обґрунтованого рішення у справі.

Виходячи з цього, необхідно визначити перелік доказів, які є необхідними для всебічного і повного розгляду всіх обставин у справі та ухвалення обґрунтованого і законного рішення.

Цей перелік повинен містити:

1) докази, що підтверджують наявність правової мети у заявника. Ними можуть бути: документи, які свідчать про те, що заявник і безвісно відсутня особа перебувають у певних родинних, службових, зобов'язальних або інших правовідносинах, а також які підтверджують, що безвісна відсутність є перешкодою для реалізації заявником своїх прав або виконання ним юридичного обов'язку;

2) докази, що підтверджують останнє відоме місце перебування відсутньої особи і часу, коли отримані про неї останні відомості, а також безвісна відсутність її більше року. Вони можуть бути отримані від органів внутрішніх справ, проте, що вжитими заходами по розшуку відсутня особа не знайдена; довідка про те, що відсутня особа не одержувала дозволу на виїзд за кордон; адресних бюро; будинкових книг; листування; актів, протоколів; показань свідків та ін.

Суд може також направити запити до Національної поліції для з'ясування обставин, чи притягувалася особа,

яку просять визнати безвісно відсутньою, до кримінальної відповідальності, чи не розшукується вона як неплатник аліментів. Якщо в суду є дані припускати, що така особа навмисно приховує своє місцезнаходження з метою уникнення від виконання зобов'язань по сплаті банківських позичок, погашенню заборгованостей, він може надіслати відповідний запит до відділення банку або бухгалтерії за місцем її останньої роботи.

При розгляді справ про оголошення фізичної особи померлою суд визначає обсяг судового дослідження і необхідні докази у справі залежно від того, за якими з трьох підстав необхідно вирішити справу. При розгляді справ про оголошення особи померлою внаслідок безвісної відсутності понад три роки суд витребує такі ж докази, що і в справах про визнання особи безвісно відсутньою, з тією лише різницею, що докази повинні підтверджувати відсутність відомостей про відсутню особу протягом 3-х років.

Вирішуючи питання про оголошення померлою особи, коли є підстави припускати її загибель за обставин, які загрожували смертю або в результаті нещасного випадку, суд зобов'язаний витребувати наступні докази:

1) документи, що підтверджують обставини, які загрожували загибеллю громадянам, або факти нещасного випадку: акти метеодовідок, гідрологічних служб, різних інспекцій. Ці обставини можуть підтверджуватися поряд з письмовими доказами, показаннями свідків, висновком експертів, поясненнями заявників і заінтересованих осіб;

2) докази, що підтверджують перебування безвісно відсутньої особи в місці стихійного лиха, шторму, пожежі, або при інших обставинах чи нещасному випадку, які загрожували загибеллю. Як докази можуть бути подані послужні списки членів екіпажу, списки туристичних груп, проїзні квитки, довідки про відрядження, листи, записки, фотографії, особисті речі, заслухані показання очевидців та інші докази;

3) докази того, що про таку особу немає відомостей на протязі 6 місяців за місцем її останнього проживання.

Вирішуючи питання про оголошення особи померлою у зв'язку з воєнними діями, суд зобов'язаний, поряд з доказами безвісної відсутності витребувати щодо військовослужбовців довідку з Територіального центру комплектування та соціальної підтримки (військкомату) по місцю мобілізації, докази, що підтверджують перебування військовослужбовця або іншої особи в зоні воєнних дій і її можливу загибель у зв'язку з воєнними діями, а не внаслідок інших причин. Для цього можуть бути використані письмові докази: акти, довідки, повідомлення військкоматів, виконкомів місцевих рад, госпіталів, листи, а також показання свідків, речові докази, висновки експертів та ін. Крім цього, як і при вирішенні справ про визнання особи безвісно відсутньою, суд витребує докази, що підтверджують правову мету заявника.

Висновки. Отже, підсумовуючи викладене, на підставі статей 43, 46 ЦК і аналізу практики їх застосування визначено юридичні факти, які входять у предмет доказування при розгляді досліджуваних справ. Такими фактами в справах про визнання фізичної особи безвісно відсутньою є: постійне місце проживання відсутньої особи, спливи строку безвісної відсутності. У справах про оголошення фізичної особи померлою доказовими фактами будуть: відсутність відомостей про особу в місці її постійного проживання протягом строку, зазначеного в законі; наявність обставини або нещасного випадку, які загрожували особі загибеллю, перебування особи або військовослужбовця в зоні воєнних дій і відсутність відомостей про нього протягом двох років від дня закінчення воєнних дій. Запропоновано доповнити редакцію ст. 46 ЦК, вказавши в ній, що суд може оголосити особу померлою, якщо про неї немає відомостей протягом п'яти років за наявності даних про імовірну загибель її протягом цього строку. Враховуючи предмет доказування визначено зразковий

перелік доказів, які необхідно витребувати суду для встановлення істини в справі.

Зважаючи на вищевикладене, конкретизація предмета доказування у цих справах і чітке закріплення його

в нормах права буде сприяти поліпшенню судової практики щодо правильного вирішення цих справ, а також відмежування їх від справ про встановлення факту смерті і від справ про встановлення факту реєстрації смерті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Війна з росією: в Україні зафіксували 15 тисяч зниклих безвісти / УКРІНФОРМ. Мультимедійна платформа іномовлення України. 07 травня 2022. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3453082-vijna-z-rosie-u-ukrainizafiksuvali-ponad-15-tisac-zniklih-bezvisti.html> (дата звернення: 10.06.2023).
2. Штефан М.Й. Цивільний процес. К.: Ін.-Юре, 2001. 694 с.
3. Цивільне процесуальне право України: Підручник / В.В. Комаров, В.І. Тертишников, Є.Г. Пушкар та ін. За ред. В.В. Комарова. Х. : Право, 1999. 592 с.
4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 07 травня 2018 року у справі № 225/1297/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74342201> (дата звернення: 10.06.2023).
5. ZakonOnline. Ухвала суду від 10.01.2020 по справі № 646/85/20 Червонозаводський. Аналітично-правова система ZakonOnline. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/86831777> (дата звернення: 13.06.2023).
6. ZakonOnline. Ухвала суду від 21.10.2021 по справі № 381/2753/21 Фастівський. Аналітично-правова система ZakonOnline. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/86831777> (дата звернення: 13.06.2023).
7. Бобко В.Г. Судочинство у справах про визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Науково-дослід. Ін-т. приватного права і підприємництва акад. Правових наук. К., 2006. 20 с.
8. Омельченко М.П. Докази і доказування як процесуальні засоби встановлення об'єктивної істини по цивільній справі. К., 1996. 98 с.
9. Комаров В.В. Доказування та докази в цивільному судочинстві. Харків, 1991. 36 с.
10. Фурса С.Я., Цюра Т.В. Докази і доказування у цивільному процесі : науково-практичний посібник. К. : Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2005. 256 с.